

АРФАГРАФІЯ

§ 2. Арфаграфія, яе змест і задачы

Арфаграфія (ад грэч. orthos – правільны, прамы і graphō – пішу) – гэта 1) раздзел мовазнаўства, які вывучае і распрацоўвае правілы аднастайнай перадачы вуснай мовы на пісьме; 2) гістарычна складзеная сістэма правілаў, што патрабуюць агульна прынятага, абавязковага для ўсіх носьбітаў мовы, унармаванага напісання слоў і іх значымых частак (марфем). Тэрмін “правапіс”, які часта ўжываецца замест тэрміна “арфаграфія”, мае больш шырокае значэнне: правапіс – гэта і сістэма правілаў напісання (арфаграфія), і правілы ўжывання знакаў прыпынку (пунктуцыя).

Асноўная задача арфаграфіі – выпрацоўка і ўсталяванне сістэмы правіл напісання як цэлага слова, так і яго марфем для таго, каб адлюстравалі гукавы склад вуснай мовы і адначасова захаваць нязменнасць некаторых марфем слова і выразнасць яго граматычных форм.

Беларуская арфаграфія на сучасным этапе – цэласная сістэма адзіных правілаў напісання, якія выяўляюць спецыфіку пісьмовай формы мовы, садзейнічаюць лепшаму ўспрыманню зместу, дакладнасці і выразнасці выказвання. Сродкі арфаграфіі не толькі забяспечваюць аднастайную перадачу маўлення, але і дазваляюць размежаваць на пісьме аднолькавыя ці блізкія па гучанні словы і іх формы, параўн.: *код – кот, Танк – танк, пазнаёміцца з Барысавым (прозвішча чалавека) – пазнаёміцца з Барысавам (горад).*

Сістэма арфаграфічных правіл сучаснай беларускай мовы ўключае:

- правапіс галосных;
- правапіс мякакага знака і апострафа;
- правапіс абрэвіятур;
- правапіс некаторых марфем;
- правапіс вялікай літары;
- правапіс разам, праз злучок і асобна;
- правілы пераносу.

Асноўнымі паняццямі арфаграфіі з’яўляюцца арфаграма, арфаграфічны прынцып, арфаграфічнае правіла. **А р ф а г р а м а** (ад грэч. orthos – правільны і gramma – літара) – гэта правільнае (што адпавядае правілам або традыцыі) напісанне, якое патрэбна выбраць з двух ці больш магчымых розных напісанняў. Да арфаграм адносяцца напісанне асобных літар і іх спалучэнняў, злітнасць, паўзлітнасць, раздзельнасць напісання слова, перанос, а таксама характар скарочанага напісання слоў. Напрыклад, у слове *абкатчык* дзве арфаграмы:

фанемы <б> і <т> знаходзяцца ў слабай пазіцыі і варыятыўна на пісьме могуць быць абазначаны адпаведна літарамі *б/п* і *т/ч*. Значыць, гэтакія слова можна запісаць: *абкатчык* і *апкаччык*. Ад арфаграм трэба адрозніваць апорныя напісанні, якія на пісьме не патрабуюць прымянення арфаграфічных правіл. Такія напісанні адпавядаюць правілам графікі. Так, да апорных напісанняў адносяцца: напісанне націскных галосных: *роўны, рэха, маці, мыць, ранне*; зычных перад галоснымі і санорнымі: *дом, сады, крэва, дрэва, двойчы*; мяккага знака пасля [л']: *кольца, пільны, ільняны, лепельскі, стоць*.

А р ф а г р а ф і ч н ы п р ы н ц ы п (лац. *principium* – аснова, пачатак) – гэта пэўная заканамернасць, якая звязана з нацыянальнай спецыфікай мовы і на аснове якой грунтуецца і аб'ядноўваюцца ў групы канкрэтныя правілы напісання.

У сучаснай беларускай арфаграфіі спалучаюцца фанетычны, марфалагічны, традыцыйны і дыферэнцыйны прынцыпы. Менавіта арфаграфічныя прынцыпы вызначаюць выбар аднаго напісання там, дзе ёсць арфаграма, і на аснове гэтых прынцыпаў выпрацоўваюцца арфаграфічныя правілы.

А р ф а г р а ф і ч н а е п р а в і л а – гэта палажэнне, якое ў адпаведнасці з канкрэтным прынцыпам прапануе нарматыўнае напісанне слоў і іх форм. Любое адхіленне ад гэтага прынцыпу з'яўляецца выключэннем з правіла.

Арфаграфія звязана з іншымі раздзеламі беларускага мовазнаўства. Найбольш цесную сувязь яна выяўляе з фанетыкай. Вялікая колькасць напісанняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове грунтуецца на фанетычным прынцыпе, і ў гэтым выпадку напісанне супадае з вымаўленнем, параўн.: *ту[нэл']* – *тунель*, *шы[н'эл']* – *шынель*; *скеп[тык]* – *скептык*, *біле[цік]* – *білецік*.

Арфаграфія звязана з марфалогіяй: частка арфаграфічных правіл у беларускай мове выпрацавана на марфалагічным прынцыпе, пры якім не залежна ад вымаўлення захоўваецца графічнае адзінства марфемы, параўн.: *[л'уц']кі* – *людскі*, *на до[сцы]* – *на дошцы*; *[б'аслоў]* – *без слоў*, *[н'амох]* – *немог*.

Сувязь арфаграфіі з лексікалогіяй праяўляецца перш за ўсё ў тым, што на напісанне слова можа ўплываць яго лексічнае значэнне, параўн.: *сыходзіць (з ганка)* – *зыходзіць (з меркавання)*, *Раман (імя)* – *раман (жанр)*.

Арфаграфія мае асаблівае сацыяльнае значэнне, яна закранае інтарэсы ўсяго грамадства і з'яўляецца таму аб'ектам пастаяннай увагі моваведаў. Правільнае, замацаванае нормамі арфаграфіі напісанне слоў і іх форм даецца ў арфаграфічных слоўніках.

З а ў в а г а. У паэтычных тэкстах часта сустракаюцца выпадкі свядомага адхілення ад правіл традыцыйнай арфаграфіі, якое дапускаецца нормамі паэтычнай мовы і выклікана

графічнымі асаблівасцямі запісу вершаванага тэксту або патрабаваннямі рытму ці рыфмы. Такая сукупнасць асаблівасцей, якія характарызуюць прымяненне правіл арфаграфіі ў паэтычных тэкстах, называецца паэтычнай арфаграфіяй. Напрыклад, кожны радок вершаванага тэксту можа пачынацца з вялікай літары незалежна ад супадзення пачатку радка з пачаткам сказа (гэта выклікана графічнымі асаблівасцямі вершаванага тэксту); рытмам выклікана ўжыванне *ў* на месцы *у* і наадварот, *й* на месцы *і* і наадварот, ужыванне прыстаўных галосных там, дзе яны не павінны быць, і інш.

§ . Прынцыпы беларускай арфаграфіі

У аснове сучаснага беларускага правапісу арфаграм ляжаць два асноўныя прынцыпы – фанетычны і марфалагічны, вядучым прынцыпам пры абазначэнні гукавога складу слоў з’яўляецца фанетычны прынцып. Разам з тым сустракаюцца нешматлікія выпадкі традыцыйных (гістарычных) і дыферэнцыйных напісанняў.

Фанетычны прынцып арфаграфіі – гэта такі прынцып, згодна з якім напісанне літар (арфаграм) супадае з іх літаратурным вымаўленнем, г. зн. перадаецца на аснове прамой адпаведнасці гук – літара; графічнае адзінства марфемы пры гэтым не захоўваецца: напрыклад, у корані слоў *цэны* – *цана*, *воды* – *вада*; у прыстаўцы слоў *бездапаможны* [бэ́здапамо́жны], *беспамылковы* [б’э́спамылко́вы] і інш.

На фанетычным прынцыпе заснаваны наступныя правілы:

- правапіс *о, э, а* (аканне);
- правапіс *е, ё, я* (яканне);
- правапіс *е, э, ў* сярэдзіне і на канцы запазычаных слоў;
- правапіс галосных у складаных і складанаскарочаных словах;
- правапіс *ы, й, і* пасля прыставак, акрамя прыставак *між-, звыш-, пан-, супер-, транс-*;
- правапіс *у, ў*;
- правапіс прыстаўных галосных і зычных;
- правапіс прыставак на *з* і *с*;
- правапіс *д-дз, т-ц* (дзеканне і цеканне);
- правапіс падоўжаных зычных;
- правапіс спалучэнняў зычных *сн, сл, зн, рн, рц* ва ўласна беларускіх і запазычаных словах;
- перанос слова з аднаго радка на другі.

М а р ф а л а г і ч н ы п р ы н ц ы п – гэта такі прынцып, пры якім незалежна ад вымаўлення нязменна захоўваецца графічнае адзінства марфемы: напрыклад, у корані слоў: *воз* [вос], *вазок* [вазók], *вываз* [вЫ́вас], *вóзчык* [вошчык]; у прыстаўках на зычныя б і д: *абвесці* [а́бв'э́с'ц'і] – *абтрэсці* [а́птрэ́с'ц'і], *падбегчы* [па́дб'э́хчы] – *падтрымаць* [па́дтрыма́ць] і інш. Такім чынам, аднастайнасць, аднолькавасць напісанняў марфем (каранёў, прыставак, суфіксаў, канчаткаў) дасягаецца тым, што на пісьме не перадаюцца пазіцыйныя і камбінаторныя чаргаванні фанем. Мы пішам слова ў залежнасці ад разумення яго марфалагічнага складу.

На марфалагічным прынцыпе заснаваны наступныя правілы:

- правапіс каранёвага і суфіксальнага я;
- правапіс каранёвага і пасля прыставак *між-*, *звыш-*, *пан-*, *супер-*, *транс-*;
- правапіс *е* ў часціцы *не* і прыназоўніку *без*;
- правапіс звонкіх і глухіх зычных;
- правапіс свісцячых і шыпячых зычных;
- правапіс каранёвых зычных *з*, *ж*, *ш*, *ч*, *х* перад суфіксам *-ск-*;
- правапіс каранёвага *д* перад суфіксамі *-ск-* і *-ств-*;
- правапіс *к* перад суфіксам *-ск-* у словах неславянскага паходжання;
- правапіс прыставак на б і д;
- правапіс падвойных зычных.

Т р а д ы ц ы й н ы п р ы н ц ы п – гэта такі прынцып, пры якім захоўваецца напісанне, замацаванае традыцыяй, і гэтае напісанне не адпавядае сучаснаму гукавому і марфемнаму складу слова. Выбар літар ажыццяўляецца не на аснове праверкі моцнай пазіцыяй, а на аснове этымалогіі і традыцыі.

Да традыцыйнага напісання ў сучаснай беларускай мове адносяцца:

- правапіс *е* ў першым складзе перад націскам у словах неславянскага паходжання;
- правапіс *У* (складовага) у пачатку ўласных назваў;
- правапіс вялікай літары ў дакументах міжнароднага значэння і назвах міжнародных арганізацый;
- правапіс вялікай літары ў пачатку кожнага новага вершаванага радка.

Д ы ф е р э н ц ы й н ы п р ы н ц ы п – выкарыстоўваецца для адрознення слоў і іх форм, якія супадаюць у вымаўленні.

Да дыферэнцыйнага напісання адносяцца:

- правапіс вялікай і малой літары ў словах-амонімах: *Танк* – *танк*, *Раман* – *раман*;
- правапіс прыстаўкі *з-*, *с-* у залежнасці ад значэння дзеяслова: *сыходзіць* (з ганка), *зыходзіць* (з меркавання);

- правапіс галосных у канчатках творнага склону ў прозвішчах і геаграфічных назвах: з *Барысавым* – над *Барысавам*, з *Петрыкавым* – над *Петрыкавам*.

Некаторыя даследчыкі (А.М. Гвоздзеў і інш.) не выдзяляюць дыферэнцыйны прынцып напісання як самастойны. Яны лічаць, што дыферэнцыйныя напісанні вынікам выкарыстання іншых прынцыпаў.

Такім чынам, правілы перадачы гукаў (фанем) літарамі ў складзе слоў і марфем у сучаснай беларускай арфаграфіі пабудаваны ў асноўным на фанетычным і марфалагічным прынцыпах.

Арфаграфія звязана з іншымі раздзелаў беларускага мовазнаўства. Найбольш цесную сувязь яна выяўляе з фанетыкай. Вялікая колькасць напісанняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове грунтуецца на фанетычным прынцыпе, і ў гэтым выпадку напісанне супадае з вымаўленнем, параўн.: ту[нэ́л'] – тунэ́ль, шы[н'э́л'] – шыне́ль; ске́п[тык] – скептык, біле́[ц'і к] – білеці́к.

Арфаграфія цесна звязана з марфалогіяй: частка арфаграфічных правіл у сучаснай беларускай літаратурнай мове выпрацавана на марфалагічным прынцыпе, пры якім незалежна ад вымаўлення захоўваецца графічнае адзінства марфемы, параўн.: [л'уц]кі – людскі, на до́[сцы] – на дошцы; [б'аслоў] – без слоў, [н'амох] – не мог.

Сувязь арфаграфіі з лексікалогіяй праўляецца перш за ўсё ў тым, што на напісанне слова можа ўплываць яго лексічнае значэнне, параўн.: *сыходзіць* (з ганка) – *зыходзіць* (з меркавання), *Раман* (імя) – *раман* (жанр).

З а ў в а г а. Правілы аб злітных, паўзлітных (дэфісных) і раздзельных напісаннях слоў і іх частак вырашаюць такія моўныя праблемы, як межы слова, простае слова і складанае, слова і словазлучэнне. Гэтыя правілы будуцца на лексіка-сінтаксічным прынцыпе (пры размежаванні слова і словазлучэння: *цяжкапаранены салдат і салдат, цяжка паранены ў баі; зіма ішла назгон і на згон зімы мы сустрэліся зноў; неадрамантаваны будынак і нікім не адрамантаваны будынак*) і словаўтваральна-граматычным прынцыпе (пры напісанні складаных назоўнікаў і прыметнікаў: *паўгорада і паў-Мінска, сарвігалава і перакаці-поле, алмацінскі і прыалмацінскі, высокадукаваны і радасна-насяржаны*).

У аснове правіл пераносу частак слоў з аднаго радка на другі ляжыць фанетычны прынцып (перанос па складах).

ПРАВІЛЫ НАПІСАННЯ ГАЛОСНЫХ

§ . Правапіс о, э, а

Літара *o* пішацца толькі пад націскам у пачатку, у сярэдзіне і канцы слова незалежна ад яго паходжання пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных: *О́рша, о́фіс, мо́ва, разгóртваць, жнівó, дэпó.*

Літара *э* пішацца пад націскам у пачатку, у сярэдзіне і канцы слова незалежна ад яго паходжання пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных: *э́тнас, э́ра, э́й, чэ́к, э́тажэ́рка, мэ́бля, цэ́лы, шчэ́пка, купэ́, каратэ́, у руцэ́, бярэ́.*

На канцы запазычаных нязменных слоў, уласных імён і геаграфічных назваў *э* пішацца пасля зычных, акрамя *л, к*: *рэзю́мэ, кафэ́, галі́фэ, кашнэ́, плісэ́, дэка́льтэ; Меры́мэ, Душанбэ́, Сан-Тамэ́.*

У сярэдзіне запазычаных слоў літара *э* пасля губных зычных, а таксама пасля *з, с, н* пішацца згодна з літаратурным вымаўленьнем: *капэ́ла, сурвэ́тка, экзэ́мпляр, маянэ́з, тунэ́ль, сэ́рвіс, інтэрнэ́т, панэ́ль*, а ў словах *мэ́неджмент, парла́мент, газэ́та, серві́з* і інш. пішацца літара *е*.

Літара *а* пішацца пад націскам і не пад націскам: *гала́ва, нуканавáны, нарака́ць.*

Незалежна ад паходжання слова гук [o] у ненаціскных складах вымаўляецца як [a], што перадаецца на пісьме: *вокны – акно, холад – халады, безбароды – барада, Сакрат, заалогія, арганізацыя, адажыя, імпрэсарыя, радэя, Антонія, Бакачыя, Ватэрлоа, Токія.*

Гук [э] у ненаціскай пазіцыі вымаўляецца як [a], і гэтак перадаецца на пісьме:

- у спрадвечна беларускіх словах: *шэ́кст – шаптаць, шчэ́бет – шчабятцаць, сэ́рца – сардэ́чны;*

- у словах славянскага паходжання: *крэ́мль – крамлёўскі, жэмчу́г – жамчужны, арэ́нда – арандаваць;*

- ва ўласных імёнах са славянскай лексічнай асновай: *Беразі́но, Чарапаве́ц, Чарнышэўскі, Шаўчэ́нка, Чачоскі́н;*

- у даўно запазычаных словах, цалкам адаптаваных у беларускай мове, якія трэба запомніць: *а́драс, літа́ратура, ра́монт, сакра́тар, характарысты́ка, латарэ́я, сакрэ́т.*

Ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль, -ар* (акрамя ўласных імёнаў): *шні́цаль, ка́рцар, грэ́йдар, лі́дар, камп'ю́тар, пэ́йджар, тэ́ндар, о́рдар, мэне́джар, фарва́тар, альма-ма́тар, кра́тар, сві́тар.*

Выключэнне з правіла складаюць:

1) напісанне *э* не пад націскам у пачатку і сярэдзіне іншамоўных слоў: *э́стэты́ка, эвалю́цыя, Э́льзас, рэ́ферэ́ндум, цэ́мэнт, рэ́цэпт, асэнсава́ць;*

2) напісанне ненаціскных фіналей *-эль, э́р* ва ўласных імёнах іншамоўнага паходжання: *Гэ́ндэ́ль, О́дэр, Манчэ́стэр, Пі́тэр, Ю́пі́тэр, Гю́нтэр, Ландэ́р, Шапенгаўэ́р;*

3) напісанне *ы* замест *о* не пад націскам пасля *р*, *л* у спрадвечна беларускіх словах: *дрóвы* – *дрывасéк*, *брод* – *брысці*, *крóў* – *кывáвы*, *брóвы* – *брывó*, *глóтка* – *глытáць*; ў даўно запазычаных з неславянскіх моў: *брызéнт*, *дрызі́на*, *рысóра*, *цырымóнія*, *інжыне́р*, *канцыля́рыя*; а таксама ў словах *зарыва*, *марыва*, *почырк*.

§ . Правапіс *о*, *э*, *а* ў складаных словах

У складаных словах можа быць адзін асноўны і адзін або некалькі пабочных націскаў.

Правапіс *о*, *а*, *э* ў складаных словах залежыць ад месца націску ў другой частцы. Калі у другой частцы складанага слова націск на першым складзе, то ў першай частцы замест *о* пішацца *а*: *чарнабрóвы*, *дабраякасны*, *вальнадумны*, *палітэ́хнікум*, *бомбасхóвішча*, *саявóр*. Калі у другой частцы складанага слова націск не на першым складзе, то ў першай частцы захоўваецца *о*: *чо́рнабарóды*, *до́бразычлі́вы*, *во́льналю́бівы*, *по́літэ́хнічны*, *бо́мбаскідáльнік*, *со́леварэ́нне*.

Выключэнне складаюць:

- напісанне літары *о* ў першых частках *што-*, *фота-*, *мота-*, *проці-*: *што́раз*, *што́раніцы*, *фота́выстаўка*, *фотамаде́ль* (але: *фотаграфія* і вытворныя ад гэтага слова), *мота́спорт*, *мотагонкі* (але: *матацькі*, *матавоз* і вытворныя ад іх), *проці́леглы*, *проці́дзеянне*, *проці́законны*;

- напісанне літары *о* ў тэрмінах і словах, у якіх неабходна пазбегнуць двухсэнсоўнасці. У такіх словах пабочны націск у першай частцы выразна праяўляецца і тады, калі асноўны націск падае на першы склад у другой аснове: *мо́вазнаў́ства*, *мо́вавэ́д*, *сло́вафо́рма*, *ко́лераму́зыка*, *хо́разнаў́ства*, *фо́ндасхóвішча*, *азо́тнакі́слы*, *рабо́тада́вец*, *ко́ксага́завы*;

- напісанне літары *о* ў першай частцы складаных слоў, калі другая частка пачынаецца з *ў* (у нескладовага): *маро́заўста́йлівы*, *збо́жжаўбо́рка*, *то́рфаўбо́рачны*;

- напісанне літары *э* ў першай частцы складанага слова (за выключэннем лічэбнікаў): *мэта́згодна*, *шэ́равокі*, *рэ́дкалегія*, *рэ́дказубы*, *арэ́хападо́бны*, *крэ́дытаздóльнасьць*.

Лічэбнікі *шэ́сцьсот*, *семсо́т*, *восемсо́т* утвараюць асобны тып складаных слоў, у якіх першая частка пішацца і скланяецца як самастойнае слова: *шасці́сот*, *сямяста́мі*, *васьміста́м*.

У складаных словах, утвораных ад лічэбніка ў форме роднага склону і іншага слова, першая частка пішацца так, як яна пішацца ў родным склоне лічэбніка: *трохдзённы*, *шасці́ствольны*, *васьмігадо́вы*, *саракаго́ддзе*, *сяміго́дка*, *пяці́класнік*.

Лічэбнік *сто* ў складаных словах заўсёды мае форму *ста*: *стадзённы, стагалосы, стаградусны, стакрат, старублёвы, стагоддзе*.

У складаных словах злучальная галосная *о* пішацца толькі пад націскам: *часо́піс, Вадóхрышчя*; галосная *а* – у любым ненаціскным складзе: *марозаўсто́йлівы, прыборабудаўнічы*.

З *а ў в а г а*. Складаныя словы з першай часткай *поў-* (*паў-*) заўсёды маюць адзін націск. *Поў-* пішацца пад націскам, *паў-* не пад націскам: *поўдзень, паўты́дня, паўкілагра́ма*. З уласнымі назоўнікамі частка *паў-* пішацца праз злучок: параўн.: *паўгорада – паў-Мінска, паўвёскі – паў Кожавы*.

Калі ў складаным слове тры і больш частак, то кожная з іх мае свой уласны націск і галосныя пішуцца, як у асобным слове: *парава́завагона́рамонта́ны, маўзава́даўсто́йлывасць*.

Галосныя ў кожнай частцы складанаскарочанага слова пішуцца так, як у складзе поўнага слова: *гарана* (*гарадскі аддзел народнай адукацыі*), *спартзала* (*спартыўная зала*), *гарвыканкам* (*гарадскі выканаўчы камітэт*).

§ . Правапіс *ё, е, я*

Літара *ё* пішацца пад націскам у пачатку, сярэдзіне і канцы слова: *ё́н, клё́кат, лё́с, вё́ска, цёмны, ё́лкі, ё́місты, галлё́, маё́*.

Літара *е* пішацца пад націскам у пачатку, сярэдзіне і канцы слова пасля мяккіх зычных: *ельні́к, праме́нь, дзе́вяць, нясе́*. У запазычаных словах неславянскага паходжання літара *е* пад націскам пішацца ў пачатку, сярэдзіне слова ў адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем: *э́гер, э́рась, не́рвы, шы́нэль*; у канцы – пасля літар *л, к*: *філе́, нестле́, суфле́, рэ́ле, Ра́бле, камюні́ке, пі́ке, карао́ке*.

Літара *е* пішацца ў любым ненаціскным складзе, акрамя першага пераднаціскага: *леснічо́ўка, вё́расень, зеленава́ты, вэрацяно́, дзевятна́ццаты, вы́светліць*.

У першым складзе перад націскам замест *е, ё* пішацца *я*: *бе́лы – бя́люткі, земляны́ – зямля́, вясё́лы – вясёлі́ца, вё́слы – вясло́, лё́н – ляно́к, дзе́вяць – дзяв́яты, во́сем – васямна́ццатць, се́м – сямна́ццатць*. Літара *я* пішацца ў першым складзе перад націскам у імёнах, прозвішчах і геаграфічных назвах са славянскай лексічнай асновай і ў даўно запазычаных словах з неславянскіх моў: *Лемяшэ́віч, Аляксандр, Бялі́нскі, Мендзялее́ў, Сяро́ў; дзяжурны́, каляндар, я́фрэйтар, сяржант, я́нот, яхі́дна*. Літара *я* пішацца таксама пад націскам: *мя́та, цясла́рскі, гляну́ць*.

Выключэнне складаюць:

- напісанне *ё* не пад націскам у словах з каранем *-ёд-* і *-ёт-*: *ёдапіры́н, ёдава́ны, ёта́цыя, ётава́нне*; у слове *радыё*;

- напісанне літары *е* ў першым складзе перад націскам у іншамоўных словах згодна з літаратурным вымаўленнем: *метрó, перóн, берэ́т, семéстр, бетóн, лексі́чны, метрóвы, лега́льны, Македо́нія, Бетхо́вен*;

- напісанне *е* ў першым складзе перад націскам пасля заднеязычных *г, к, х*: *герóй, Герасі́м, Генáдзь, герáнь, кера́міка, кефі́р, кедрóвы, Херсо́н*.

- напісанне літары *е* ў часціцы *не* і прыназоўніку *без*: *не мог, без слоў, не без вынікаў*. Пры напісанні разам *не і без* становяцца прыстаўкамі і падпарадкоўваюцца агульным правілам напісання галосных *е, я*: *няхáй, нясто́мна, бязмéжны, бяскóнца*; але: *непісьме́нны, неафі́цыйна, безу́пінны, беспаваро́тны*;

- напісанне каранёвай літары *я* незалежна ад месца націску: *ме́сяц, по́яс, па́мяць, ты́сяча, за́яц, се́ялка, за́вязь, святкава́ць, Прэ́жняць, цягаві́ты, дзе́сяць, Бе́сядзь*;

- напісанне літары *я* ў паслянаціскных складах у некаторых суфіксах назоўнікаў: *роўня́дзь, бо́язь, дрóбязь*; суфіксах дзеясловаў: *ля́ць, ве́ць, се́ць, ка́шляць, ба́ць, му́льць*; а таксама ў аддзяслоўных назоўніках: *ля́янка, ве́ялка, се́ялка*;

- напісанне літары *я* пасля націску ў канчатках: а) назоўнікаў першага скланення творнага склону адзіночнага ліку: *гаспады́няй (-яю), вішня́й (-яю)*; б) назоўнікаў роднага склону множнага ліку: *мы́тняў, герóяў*; в) прыметнікаў, займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў, дзеепрыметнікаў назоўнага склону множнага ліку: *ве́рхнія, ле́тнія, гэ́тыя, са́мыя, пя́тыя, два́ццатыя, вы́кананыя, намаро́жаныя*; г) прыметнікаў і парадкавых лічэбнікаў ніякага роду назоўнага і вінавальнага склонаў адзіночнага ліку: *ве́рхняе, трэ́цяе*; жаночага роду роднага, давальнага, творнага і меснага склонаў адзіночнага ліку: *ве́рхняй, трэ́цяй*; д) мужчынскага роду роднага і давальнага склонаў адзіночнага ліку: *ве́рхняга, трэ́цяга, ве́рхняму, трэ́цяму*.

З а ў в а г а. У некаторых спрадвечна беларускіх словах націскае *е* ў першым складзе перад націскам змяняецца на *і*: *дзе́ці – дзі́цячы, светлы – сві́таць, кветкі – кві́тнець*.

§ . Правапіс *е, ё, я* ў складаных словах

Літара *е* пішацца нязменна ў першай частцы слова незалежна ад таго, на якім складзе націск у другой частцы: *свѣтапо́гляд, вернезѣ́рскі, сѣнакасі́лка, сѣнако́с, свежазамаро́жаны, свежавы́мыты, ве́рхнезѣ́рскі, зѣмлетрасѣ́нне*.

У першай аснове складанага слова *велік/вялік е* пішацца, калі націск падае на першы склад другой асновы: *велікадушыны, велікасвёцкі, велікамучанік*, а літара *я* – калі націск падае на другі склад другой асновы: *вялікадзяржаўны, Вялікабрытанія, вялікагаловы*.

Літара *ё* ў першай частцы складанага слова пішацца, калі націск падае не на першы склад другой часткі: *лёгкаатлетычны, лёдадрабілка, мёдаварэнне*; пры націску на першым складзе ў другой частцы складанага слова *ё* змяняецца на *е*: *легкадўмна, ледарэз, медагонка*.

Нязменна пішацца літара *ё* ў складаных словах з першай часткай *радыё*:- *радыёстанцыя, радыёграма, радыёантэна*.

У складаных лічэбніках *пяцьдзясят, шэсцьдзясят* націск на другім складзе ў другой частцы слова, і адпаведна ў гэтай частцы перадаецца яканне, але: *сэмдзесьят, восемдзесьят*. Пры скланенні кожная частка гэтых лічэбнікаў змяняецца па склонах як самастойнае слова: *пяцідзесьці, шасцюдзесьці, сямідзесьці, васьмюдзесьці*.

У складаных словах злучальная галосная *ё* пішацца толькі пад націскам: *геліёграф, бібліёграф*; *е* – пры націску ў другой частцы не на першым складзе: *жыццёпісанне, землекарыстанне, зернебабовы*, а таксама, калі першая частка складанага слова ўтворана ад назвы хімічнага элемента *радый, радыёактыўнасць, радыёметрычны, радыёізатоп*. Злучальная літара *я* пішацца ў складаных словах з націскам на першым складзе ў другой аснове: *баяздольны, зерняховішча, земляроб, крывятворны, агнястрэльны, жыццяздольны*.

Злучальная галосная *е* ў складаных словах захоўваецца, калі другая частка пачынаецца з *ў* (у нескладовае): *зернеўборачны, вогнеўстойлівы*.

Галосныя ў кожнай частцы складанаскарочанага слова пішуцца так, як у поўным слове: *педсавет (педагагічны савет), зямфонд (зямельны фонд), лясгас (лясная гаспадарка)*.

У пачатку састаўных частак складанаскарочаных слоў галосныя *е, ё, я, і, ю* захоўваюцца і пасля цвёрдых зычных (апостраф або раздзяляльны мяккі знак паміж імі не пішацца): *медыцынститут, бязржуркалегія*.

§ . Праваіс прыстаўных галосных *і, а*

Прыстаўная галосная *і* пішацца:

- у пачатку слова перад спалучэннямі зычных з першай літарай *м*: *імішара, імчаць, імгла, імгненне, імклівы* незалежна ад пазіцыі гэтага слова ў сказе: *А сняжынкі сеюць кволую імглістасць, падаюць бялюткі за маім акном (П.Трус)*;

- у пачатку слова перад спалучэннем зычных з першымі літарамі *р, л*: 1) у пачатку сказа: *Імжыў дождж, дробны, па-асеннямю бясконцы (А.М.)*; 2) пасля знакаў прыпынку: *Па гэты бок лесу, схаваная ў нізкарослых зарасніках, мінаючы камяні і ўзгоркі, імчалася ручаіна*

(К.Ч.); 3) пасля папярэдняга слова на зычную: *Дышаль быў іржавы, але моцны цяжкі* (К.Ч.). Калі слова з такім пачатковым спалучэннем зычных стаіць пасля папярэдняга слова на галосную, і няма знака прыпынку, то прыстаўная і не пішацца: *Люблю я прыволле шырокіх палёў, зялёнае мора ржаных каласоў...* (К-с).

Прыстаўная галосная *a* пішацца ў некаторых словах: *амшара, амшарына, аржаны, аржанішча* (паралельна з *ішара, ішарына, іржаны, іржышча*).

Пасля прыставак і першай часткі складанага слова, якія заканчваюцца на галосную, прыстаўныя літары *i, a* перад *m, p, l* не пішуцца: *памчацца, замшэлы, замглёны, заржавець, зардзецца, налгаць, вокамгненна*.

Пасля прыставак на зычную прыстаўная і змяняецца на *ы*: *адымжэць, абыржавелы, абылгаць, спадылба*.

Па моўнай аналогіі прыстаўное і пішацца часам у пачатку слова перад іншымі спалучэннямі: *істужка, ігруша*.

Адступленні ад правіла, якія назіраюцца ў паэтычных радках, абумоўлены імкненнем аўтара захаваць вершаваны памер, рыфму: *Час ляціць і ляціць, завіруха заваяла скроні, пакідаюць насечкі гады на ілбе* (Грах.); *А над раніцу глуха зямля задрыжала, і вятрыска не змог мерна гул пагасіць – па маўклівых прасеках, палянах, прагалах праімчалі задыханым статкам ласі* (Бур.).

§ . Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах

Напісанне спалучэнняў галосных у іншамоўных словах залежыць як ад месца націску, характару папярэдняга зычнага (цвёрды ці мяккі), так і ад таго, дзе яно знаходзіцца – у пачатку слова, сярэдзіне ці канцы. Большасць іншамоўных слоў са спалучэннямі галосных падпала пад уздзеянне беларускай мовы і прыкметна змяніліся: паміж галоснымі ў іх развіўся ўстаўны гук [й].

Калі спалучэнні *io, yo* вымаўляюцца як два склады, тады на пісьме яны перадаюцца:

- у пачатку слова літарамі *io* пад націскам і *ia* не пад націскам: *іён, іённы, іонаабмён, Іосіф; іанізацыя, Іанічнае мора, іанійцы, Іёмен, Іакаіці, Іаркшыр, Іашкар -Ала, Іаан;*

- у сярэдзіне слова паміж зычнымі літарамі *ië* (*ыё*) пад націскам і *ia* (*ыя*) не пад націскам: *кіёск, біёграф, перыёдыка, Ліён, аксіёма; кіяскёр, бібліяграфія, перыядычны, ажыятаж, акцыянерны;*

- у канцы слова літарамі *ia* (*ыа*) не пад націскам: *Токіа, капрычыа, адажыа.*

Спалучэнне *ie* перадаецца на пісьме літарамі *ie* (*ые*) і ў пачатку слова: *іерогліф, іерархія, Іерусалім, іэна, іерыхонскі*, і ў сярэдзіне слова: *кліэнт, гігіэна, аўдыёнцыя, арыентацыя, абітурыэнт*.

Спалучэнне *ia* абазначаюцца на пісьме літарамі *ia* (*ыя*) у сярэдзіне слова незалежна ад націску: *фіялка, Ніягара, ліяна, Іліяда, фартэпіяна, сацыяльны, матэрыял, дыяпазён*.

Спалучэнне *eo* на пісьме абазначаецца літарамі *eo* (*эо*) пад націскам: *геолаг, акардэён, фразеолаг, ідэолаг* і літарамі *ea* (*эа*) не пад націскам: *геалогія, акардэаніст, фразеалогія, ідэалогія*.

Спалучэнне *ea* перадаецца на пісьме літарамі *ea* (*эа*) незалежна ад націску: *Неапаль, ідэал, рэалізм*.

Калі спалучэнні *io, yo* вымаўляюцца як адзін склад, то на пісьме перадаюцца:

- у пачатку слова праз *ё* незалежна ад націску: *ёг, ёд, ёгурт, ёт (зук), ёта (літара), Ёфе, Нью-Ёрк, ётацыя, ёдафóрм, ёднаваты, ётаваны*;

- у сярэдзіне слова пасля галосных праз *ё* пад націскам і *я* не пад націскам: *раён, раённы, маёр, Маёраў; маянэз, маярат*;

- пасля зычнага *л* у сярэдзіне слова праз *ё*: *мільён, мільярд, мільённы, мільярдны, мільянер, мільярдэр*.

Спалучэнне *ie* заўсёды вымаўляецца як адзін склад і на пісьме ў пачатку слова і ў сярэдзіне слова пасля галосных перадаецца літарай *e*: *езуіт, феервэрк, канвээр, Феербáх, фаé*.

Па аналогіі пасля галосных спалучэнне зычнага *й* з галоснымі *йу, йа, йя* ў словах іншамоўнага паходжання перадаецца ётаванымі галоснымі *ю, я*: *параноя, секвоя, Савоя*.

У сярэдзіне запазычаных слоў, у тым ліку ва ўласных назвах, пасля галосных перад зычнымі пішацца *й*: *дызайн, Драйзер, айні, лайнер, камбайн*.

Словы *Эфіопія, радзё, акія* з'яўляюцца выключэннем і іх напісанне трэба запомніць.

§ . Правапіс *й, і, ы*

й пішацца 1) у словах з каранем *іс-ці́, іг-ра́ць, ім-я́, іна́ч-ай* замест каранёвага *і* пасля прыставак, якія заканчваюцца на галосную: *пайсці́, вьі́йсці, вьі́йграць, зайгра́ць, пайме́нны, займе́нны, перайна́чыць*; 2) у словах *займа́ць, найма́ць, перайма́ць, перайма́нне, прайма́ць*;

і каранёвае захоўваецца і пішацца: 1) пасля прыставак *звыш-, між-, пан-, супер-, трас-, контр-*: *звышімклівы, звышінфляцыя, міжінстытуцкі, панісламізм, суперінтэлект, трансіндыскі, контрідыя, контрыгра*; 2) пасля прыставак на галосную ва ўсіх астатніх

выпадках: *заіка́цца, заіскры́цца, заінець, праіснава́ць, праілюстравáць, заінтрыгавáць, неісто́тны, праінфармава́ць, Прыірты́шыша, праіра́нскі;*

ы пішацца ў словах з каранем *іс-ці, ігр-аць* на месцы каранёвага *і* пасля прыставак, якія заканчваюцца на зычную: *абышоў, узыход, абыці, падыці, разыціся, абыграць, падыграць, рozyгрыш, перадыспытны, субынспэктар, дэзынфармацыя.*

Прастаўка *экс-* пішацца праз злучок, і *і* каранёвае не змяняецца на *ы*: *экс-імператар, экс-інжынер.*

§ . Перапіс ў, у

Нескладовае ў пішацца згодна з беларускім літаратурным вымаўленнем пасля галосных:

- пры чаргаванні [ў] з [у] у пачатку слова незалежна ад яго паходжання, калі гэта слова не пачынае сказ і перад ім няма знакаў прыпынку: *была ўпрыгожана, хацела ўзяць, крыкі “ўра”, дзяржаўны ўніверсітэт, прамяні ўльтрафіялетаваы, яго ўнікальныя здольнасці, прыёмка ўтылю, нататкі ўфалага, сімфанічная ўверцюра;*

- пры чаргаванні [у] з [ў] у сярэдзіне слова: *аўдыторыя, клоўн, раўнд, саўна, фаўна, даўн, джоўль, каўчук, паўза, лаўрэат, Заўралле, Паўстоўскі, Фаўст;*

- пры чаргаванні [л] з [ў]: *даў, прыйшоў, змоўклі, воўк, шоўк, моўчкі, паўметра, коўзкі, шчоўкнуў;*

- пры чаргаванні [в] з [ў]: *крыўда, зноўку, аўса, кроў, гатоў, любоў, бацькаў, каўбой, аўторак, Аўстрыя, Аўдоўця, Аўрора, Каўказ, Роўда, аўгіевы стайні;*

У словах *полк, палкаводзец, палкоўнік, балкон, палка, памылка, Алныр, Албанія, Волга, Балгарыя, В’етнам, рака-Валтава, армія В’етконга, змаганне за В’енцыян* чаргавання [у], [л], [в] з [ў] не адбываецца.

Складовае ў пішацца:

- у пачатку сказа: *У заўвагах да сваіх твораў Адам Міцкевіч адзначаў, што ён чэрпаў поўнай жменнай мастацкія вобразы з народнай творчасці (Р.Ш.);*

- пасля зычных у пачатку і сярэдзіне слоў: *быў упрыгожаны, разумны, ад усіх, крык “ура”, перад універсітэтам, раптам узвіўся, раптам учуў, месяц узімку;*

- пасля знакаў прыпынку: *Палявая дарога нырала ў лагчыну, узбіралася на пагоркі і зноў звівіста падала ўніз (Картк.);*

- пад націскам у пачатку, сярэдзіне і на канцы слова: *да ўрны, Брэсцкая унія, групоўка ультра, насілі унты, аул, норма і узус, аукаць, ух, уй;*

- на канцы запазычаных слоў не пад націскам: *фрау, Ландау, ток-шоу, ноу-хау, Шоу, Каратау;*

- у запазычаных словах у канцавых *-ум, -ус*: *прэзідыум, кансіліум, радыус, страус, соус* і вытворных ад іх словах;

- у пачатку ўласных імёнаў і ў абрэвіятурах: *ва Уручча, да Уладзіміра, ва УП “Прагрэс”.*

ПРАВІЛЫ ПРАВАПІСУ ЗЫЧНЫХ

§ . Правапіс звонкіх і глухіх, свісцячых і шыпячых зычных

Напісанне звонкіх і глухіх, свісцячых і шыпячых у сярэдзіне і на канцы слоў заснавана на марфалагічным прынцыпе, г. зн. асімілятыўная змена звонкіх і глухіх, свісцячых і шыпячых і аглушэнне на канцы слова на пісьме не перадаюцца. Для вызначэння напісання слова трэба змяніць яго так або падабраць роднаснае слова, каб пасля невыразнага зычнага, які патрабуе праверкі, стаяў галосны або санорны: *сятчатка – сетачка, запрэгчы – запрагаць, увачавідкі – відаць, барацьбіт – бароцьца, на лавачцы – лавачак, кораб – карабы, гараж – гаражы, касьба – касіць, просьба – прасіць, хадзьба – хадзіць, носьбіт – насіць, малодшы – малады, хлеб – хлеба, роўнядзь – роўнядзі, лістаж – лістажу, лязг – лязгаць, ножка – нажны.*

У іншамоўных словах напісанне глухіх перад звонкімі, якія нельга праверыць словазмяненнем або падборам роднасных слоў, вызначаецца па слоўніку: *баскетбол, вакзал, ростбіф, айсберг, Афганістан, экзамен.*

Нязменна пішуцца звонкія і глухія, свісцячыя і шыпячыя зычныя ў канцы прыслоўяў і прыназоўнікаў: *наўзрыд, наперарэз, уздоўж, насцеж, услед, аб, перад, цераз, праз, з.*

§ . Правапіс зычных на канцы прыставак

Зычныя *б, д* у канцы прыставак пішуцца нязменна як перад санорнымі, звонкімі зычнымі, так і перад глухімі: *абвезці, абтрэсці, аднесці, адкрыць, падбегчы, падтрымаць, прадбачыць, прадстаць.*

Зычныя *з, с* у канцы прыставак пішуцца: 1) перад санорнымі, звонкімі зычнымі і ётаванымі галоснымі (перад апострафам) пішацца *з*: *змайстраваць, бязлітасны, празмерны, узбегчы, разбагацець, з’інець, бяз’ядзерны, без’языкі, раз’юшаны,* 2) перад глухімі – *с*: *бескампрамісны, распрацаваць, сфарміраваць, сказаць, распачаць, бесклапотны.*

У словах, у якіх корань пачынаецца з галосных *a, y, э* або ненаціскага *i*, што змяняецца на *ы*, пішацца прыстаўка *c-*: *сарганізаваць, сумысна, сэканоміць, сыграць*; але: *зымправізаваць, зыначыць*.

Зычная *з* у прыстаўцы *дыз-* пішацца перад галоснымі: *дыз'юнкцыя, дызасацыяцыя*; зычная *c* – перад зычнымі: *дысгармонія, дыскваліфікаваць, дысфункцыя, дыскамфорт*.

У прыстаўцы *дэз-* у канцы пішацца нязменна літара *з*: *дэзактывацыя, дэзынфекцыя, дэзынтэграцыя, дэзарыентацыя*.

З а ў в а г і. 1. Калі корань слова пачынаецца збегам зычных, то пасля прыставак на зычны паяўляецца беглы галосны, які абазначаецца літарай *a*: *абагнаць, падабраць, саскочыць, разарваць, разаслаць*.

2. У словах, утвораных ад дзеяслова *ісці*, прыстаўка *з-* або *c-* пішацца ў залежнасці ад лексічнага значэння слова: *ыходзіць* (з меркавання) і *сыходзіць* (з ганка), *ыходная* (пазіцыя) і *сходны* (націск).

§ . Правапіс прыставак *су-, са-*

Прыстаўка *су-* пішацца:

- у словах, якія без *су-* не ўжываюцца: *сувор'е, суквецце, сузіральнік, сукравіца*;
- у вытворных словах, калі ёсць слова і без *су-*: *сукіраўнік, суродзіч, сувыканаўца, сукіраўнік*, але *саіскальнік, сакурснік*;
- у назоўніках, дзе *су-* вызначаецца толькі гістарычна: *супынак, сумятна, сутокі, сумёт*;
- у прыметніках: *сумежны, сукупны, суладны, сугучны, сучасны, сувымяральны, супольны, сумесны, суцэльны*;
- у дзеясловах: *суадносіць, супадпарадкаваць, сумяшчаць, суіснаваць, сустракаць, сутыкацца, супярэчыць, супастаўляць, супадаць*;
- у прыслоўях: *супраць* (супроць).

Прыстаўка *су-* захоўваецца ў словах, вытворных ад слоў, што маюць прыстаўку *су-*: *сутачны* (*суткі*), *суапякунства* (*суапякун*), *сумяшчальнік* (*сумяшчаць*), *супольнасць* (*супольны*), *сумесна* (*сумесны*), *насуперак* (*супраць*).

Прыстаўка *са-* пішацца:

- у запазычаных словах і кальках: *садружнасць, сатрапезнік, саслужывец, сачыненне*;
- у назоўніках, у якіх *са-* выдзяляецца гістарычна: *сабор, саюз, саслоўе, савет*;
- у дзеясловах, калі прыстаўка *са-* з'яўляецца морфам прыстаўкі *c-* (перад збегам зычных): *саштурхнуць, саскочыць, саслабець, сасватаць, сагнуць, сашчыкнуць, сашчапіць*;
- у прыметніку *сапраўдны*.

Прыстаўка *са-* захоўваецца ў словах, вытворных ад слоў, што маюць прыстаўку *са-*: *саслоўны (саслоўе), састаўляць (састаў), сашчэпка (сашчэпніць), сапраўды (сапраўдны)*.

§ . Правапіс зычных *д – дз, т – ц*

Літары *д* і *т* пішуцца ў пачатку і сярэдзіне слоў перад галоснымі *а, о, у, ы, э*, перад цвёрдымі і зацвярдзелымі зычнымі і ў канцы слоў: *дакладны, добры, думаць, тыдзень, дно, ткаць, дробны, травіць, год, тут*. Перад *ь*, галоснымі *е, ё, ю, я, і* і мяккім [в'] яны змяняюцца на *дз, ц*: *надзея, цёрты, сцюдзёны, цяпло, дзірка, дзесяць, Бясядзь, дзве, подзвіг, бацвінне, цвілы, ліцвін, кацёл, лацінка, чысцюткі, церці, яцвяг, Мацвей, Бацвіннік, Мацвеевка*. Выключэнне: *твіст*.

Нязменна пішацца літара *д* у канцы прыстаўкі і літара *т* у складзе суфікса перад мяккім [в']: *адвезці, у таварыстве, у агенітве, у выдавецтве, аб прыродазнаўстве, у грамадстве, у братэрстве*.

Нязменна пішацца літара *т* перад мяккім [в'] у аддзяслоўных назоўнікахі ў словах, вытворных ад іх: *у бітве, у клятве, клятвенны, у пастве*; літара *д* у словах: *мардвін, Мардвінаў, у Літве*.

У запазычаных словах (а таксама ў вытворных ад іх) літары *д, т*, як правіла, пішуцца нязменна: *дыскатэка, крэдыт, дэканат, дызайн, тыраж, дэгустатар, тэлефон* (акрамя даўно запазычаных слоў, якія трэба запамніць: *дзюна, дзюшэс, бардзюр, цюль, цюлень, цір, эцюд, нацюрморт, уверцюра, мундзір, цітр, каранцін, накцюрн, цюрскі, цюльпан, арцель*).

Пішацца *дз* і *ц* у іншамоўных словах перад суфіксамі і спалучэннямі суфіксальнага паходжання *-ін-, -ір-, -ёр-, -еец-, -ейск-, -ік-*: *сульфідзін, камандзір, манцёр, індзеец, гвардзейскі, фанцік, машыроўка, жакецік*, але: *Індыя, індыец, індыйскі, індыйцы*.

З а ў в а г а. Ва ўласных імёнах *д – дз, т – ц* пішуцца ў адпаведнасці з нормамі беларускага літаратурнага вымаўлення: *Дзвіна, Мацвей, Уладзімір, Артэк, Дрэздэн, Дзюсельдорф, Вівальдзі, Барадзіно, Хрысціна, Гарыбальдзі, Палесціна, Гаіці* і інш. Правапіс вызначаецца па слоўніку.

§ . Правапіс падвойных зычных

Падвойнымі літарамі перадаецца фанетычнае падаўжэнне зычных гукаў [л'], [н'], [з'], [с'], [дз'], [ц'], [ж], [ч], [ш] (падоўжаны гук [дз'] на пісьме перадаецца як *ддз*): *колле, вяселле, наваколле, карэнне, насенне, вараннё, рыззё, маззю, калоссе, двукоссе, суддзя, разводдзе, ладдзя, адкрыццё, жыццё, дзесяццю, замужжа, ружжо, падарожжа, ноччу, Уручча, ламачча, зацішша, узвышша, мышшу*.

Не пішучца падвойныя зычныя ў запазычаных словах, у тым ліку ва ўласных імёнах, і вытворных ад іх словах: *граматыка, калектыў, калекцыя, сума, тона, тэрыторыя, піца, саміт; Ала, Васа, Генадзь, Іна, Іпаліт, Адэса, Калькута, Марока, Ніца*; але: *бонна, донна, манна, панна, ванна, мадонна, саванна, Жанна, Ганна, Сюзанна, Мекка, мецца*.

Ва ўласных імёнах і назвах славянскага паходжання падоўжанае вымаўленне зычных адлюстроўваецца на пісьме: *Аўгення, Аксіння, Аніся, Аўдомя, Наталля, Тацыяна, Усціння, Фядосся, Трацыякоўка, Залессе, Краснаполле, Закарпацце*; але: *Ілья, Емельян, Касьян, Ульяна, Юльяна* і вытворных ад іх: *Ільіч, Ільінскі, Ільчоўка, Ульянаўск*.

Не пішучца падвойныя зычныя ў словах, вытворных ад *ль*: *лю, разалью, вылью* і інш.

Падвойнымі літарамі перадаецца марфалагічнае падваенне зычных: *аддаць, аббегаць, абяззброіць, аддалены, ззелянелы, паддопытны, усаджаны, звышштатны, контрразведка, трансібірскі, мяккі, насценны, бяссонны, заду, расаднік* (тое, што з'яўляецца крыніцай распаўсюджвання чаго-небудзь). Выключэнне складаюць словы: *расада, расол, расольнік, расаднік* (месца для вырошчвання расады), у якіх адбылося сцяжэнне гукаў.

У слове *разявіць* і вытворных ад яго, а таксама ў словах *узлаваць* і *ўзлавацца* таксама адбылося сцяжэнне зычных.

Запазычаныя словы-тэрміны часткова падпарадкоўваюцца перадачы марфалагічнага падваення, асабліва тады, калі ёсць слова і без прыстаўкі, а прыстаўка далучаецца і да іншых каранёў: *сюррэалізм* (параўн: *рэалізм*), *аддукцыя* (параўн: *індукцыя*).

Падвойнае *цц* пішацца: 1) у інфінітыўнай форме і ў форме абвеснага ладу трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга і простага будучага часу зваротных дзеясловаў: *прасіцца, просіцца, просяцца, папросяцца; брацца, бярэцца, бяруцца, возьмуцца*; 2) у лічэбніках і вытворных ад іх словах: *адзінаццаць – дваццаць, трыццаць, адзінаццаты, дваццатка, пятнаццацігадовы*.

§ . Перапіс спалучэнняў зычных

Пры вымаўленні асобных слоў у беларускай мове адбываецца спрашчэнне спалучэнняў зычных шляхам выпадзення з іх саставу аднаго гуча, паколькі збег зычных не характэрная для беларускай мовы з'ява. Гэтае спрашчэнне адлюстроўваецца на пісьме. Так, на пісьме перадаецца выпадзенне [т] у спалучэннях [стл]: *зараснік (зарастаць), капусны (капуста)*, а таксама і ў запазычаных словах: *кантрасны (кантраст), кампосны (кампост), фарпосны (фарпост)*, [стл]: *помслівы (помста), жаласлівы (жаласць), шчаслівы (шчасце), карыслівы (карысць)*; [д] у спалучэннях [здн]: *выязны (выезд), праязны (праезд), позна,*

спазніца, Познышаў; [рдн]: міласэрны, міласэрнасць (сардэчны), [рдц]: сэрца (сардэчны), [дт]: Кранітат, Рэмбрант (на канцы іншамоўных уласных назваў; праўн. рус. Кронштадт, Рембрант); [ц] у спалучэннях [сцн]: месны (месца), радасны (радасць); [к] у спалучэнні [скн]: ціснуць (ціск), трэснуць (трэскаць), бліснуць (бліскаць, Бліскавіца); але: націскны, віскнуць; [г] у спалучэнні [згн]: бразнуць (бразгаць).

Выключэнне складае напісанне спалучэння зычных *сч* на стыку прыстаўкі і кораня, якое заснавана на марфалагічным прынцыпе: *расчыніць, расчуліць, расчаниць* (але: *рашчыніць* (паставіць цеста), *шчасце, ушчуваць, нішчымны* і вытворныя ад іх словы *ушчуванне, нішчымніца, рошчына*, напісанне якіх заснавана на фанетычным прынцыпе: на месцы *сч* пішацца *шч*).

Напісанне спалучэнняў *сс, жс, шс, гс, хс* на стыку кораня і суфікса заснавана на фанетычным прынцыпе. Адпаведна з вымаўленнем яны перадаюцца на пісьме літарай *с*: *беларус + ск = беларускі, прыгожы + ств = прыгоства, таварыш + ск = таварыскі, многа + ств = мноства, птах + ств = птаства*.

Спалучэнне каранёвага *к* з суфіксальным *ч* перадаецца на пісьме адпаведна з вымаўленнем як *чч*: *Слуцк + чын = Случчына, картатэка + чык = картатэччык*.

Спалучэнні зычных [ск], [ст], [с'ц] на канцы кораня слова могуць чаргавацца з [шч]. Гэтае чаргаванне перадаецца на пісьме: *воск – ваішчыць, густы – гушчар, хрысціць – хрышчоны*.

§ . Правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных

Прыстаўная літара *в* пішацца:

- перад націскным [о] у пачатку слова: *вобласць, вопратка, вольха, вósна, вóтчына, вóйкаць, вóрыва, вóбласць, вóсень* і інш, у вытворных ад іх словах пасля прыставак: *авостраны, адворваць, навойкаць, увосень*. Калі [о] не пад націскам змяняецца на [а], прыстаўны [в] не вымаўляецца і не перадаецца на пісьме: *вобласць – абласны, вопратка – апранацца, завоблачны – аблокі*. Выключэнне складаюць словы *вочы, востры, навокал* і вытворныя ад іх, у якіх прыстаўны [в] захоўваецца і пры змене [о] на [а]: *вочы – вачаняткі, востры – завастрыць, навокал – наваколле, восем – васьмёра*;

- у запазычаных словах: *вохра, воцат* і вытворных ад іх: *вохрыць, навохрыць, воцатнакіслы*.

Перад націскным [о] у сярэдзіне некаторых слоў пішацца ўстаўная літара *в*: *ніводзін, Лявон, Радзівон*.

Выключэнне складаюць:

- напісанне слоў *одум, оканне, окаць, охаць, наогул*;
- напісанне запазычаных слоў і некаторых уласных імёнаў: *опера, оперны, оргія, ордэн, ода, офіс, Оксфард, Ом, Омск, Орша, Об* і інш.

Прыстаўная літара *в* пішацца:

- перад каранёвым у ў пачатку слоў: *вугал, вуда, вугаль, вуж, вузел, вуліца, вунь, вус, вуха, вучань, вусны* і ў вытворных ад іх словах незалежна ад націску: *абвуглены, каменнавугальны, завулак, чатырохвугольнік, вудзільна, вуглы, вусаты, вузлаваты, вучыцца, вушэй, завушніцы*;

- перад націскнымі прыстаўкамі *у-, уз-(ус-)*: *вўтраж, вўсцяка, вўсціш, вўсцішна, вўзгалаўе*.

Устаўная літара *ў* пішацца ў сярэдзіне слоў:

- перад націскным *у*: *навук, цівун, каравул, есавул*, а таксама ў вытворных ад іх словах незалежна ад месца націску: *навукі, навуцінне, цівуном, каравульны, есавульскі*;

- перад *у* ва ўласных імёнах і географічных назвах: *Навум, Тадэвуш, Матэвуш, Навуменка, Навумаўка*.

Выключэнне складаюць:

- напісанне запазычаных слоў: *ультра, унтэр, унікум, унія, урна, універсітэт, універмаг, універсам*; але: *вустрыцы*;

- ва ўласных імёнах і назвах: *Ульяна, Умань, Уздзенскі раён, Узда, Урал, Узбекістан, Украіна, Ушачы, Уэльс, Ула*;

- напісанне слоў з прыставачным *у*: *ураджай, участак, упарадкаванне, убачыць*; з пачатковым *у*, які развіўся з [в]: *учора, унук, уюн*.

Прыстаўная літара *г* пішацца перад націскным галосным у пачатку і сярэдзіне слова:

- у займенніках *гэты, гэны, гэтакі*;

- у няпэўнаколькасным лічэбніку *гэтулькі*;

- у прыслоўях *гэтак, гэтаксама, дагэтуль, адгэтуль* і інш;

- у часціцы *гэта*;

- у выклічніках *гэй, гэ, га, го*;

- у пачатку адзінкавых назоўнікаў іншамоўнага паходжання: *Ганна, гармата*.

Трэба адзначыць, што ўжыванне прыстаўной літары *г* у параўнанні з *в* у сучаснай беларускай літаратурнай мове абмежавана.

§ . Правапіс змякчальнага мяккага знага

Змякчальны мяккі знак, які служыць для абазначэння мяккасці папярэдняга зычнага, пішацца:

1) пасля літар *л, н, з, с, дз* (з мяккага *д*), *ц* (з мяккага *т*):

а) на канцы слова: *соль, боль, корань, кінь, дробязь, злезь, лось, дзесь, запаведзь, мядзведзь, памяць, дзесяць*;

б) у сярэдзіне слова перад цвёрдым зычным: *дзядзька, барацьба, пісьмо, Вязьма, Кузьма, дзьмухавец, восьмы, процьма*;

в) у сярэдзіне слова перад мяккім зычным, калі пры змене формы слова або падборы аднакаранёвых слоў гэты зычны становіцца цвёрдым, а папярэдні зычны захоўвае сваю мяккасць: *цёмны – цёмны, дзьме – дзьмуць, просьбе – просьба, васьмёрка – восьмы*; калі пры змене слова або формы слова ... мяккі знак не пішацца: *шэсць – шосты, звінець – звон, дзве – два*;

г) у сярэдзіне слова пасля *л* перад любым наступным зычным, акрамя [*л*]: *стрэльба, вельмі, гульня, відэльцы, Лепельскі, пальчык, больш, колькі, толькі*;

2) у граматычных формах часцін мовы:

а) у назоўніках: у форме творнага склону множнага ліку перад канчаткам *-мі*: *людзьмі, дзецьмі, слязьмі*; у памяншальна-ласкальнай форме перад суфіксам *-чык*, калі слова без яго канчаецца на *-нь*: *камень – каменьчык, струмень – струменьчык, прамень – праменьчык, агонь – агеньчык, корань – карэньчык, грабень – грабеньчык*;

б) у прыметніках перад суфіксам *-ск-*, утвораных ад назваў месяцаў, якія заканчваюцца на мяккі [*н*], і назоўніка *восень*: *студзеньскі, чэрвеньскі, ліпеньскі, снежаньскі, восеньскі*, а таксама ў суадносных уласных назвах: *Чэрвеньскі раён, Ліпеньская школа*; у памяншальна-ласкальных формах з суфіксамі *-еньк-, -эньк-, -аньк-*: *вузенькі, маленькі, даражэнькі, шэранькі, прыгобжанькі*;

в) у дзеясловах у формах загаднага ладу 1-ай асобы множнага ліку перад канчаткам *-ма*: *сядзьма, кіньма, будзьма*; 2-ой асобы множнага ліку перад постфіксам *-це*: *сядзьце, кіньце, будзьце*; 2-ой асобы адзіночнага ліку перад постфіксам *-ся*: *усядзься, перакінься, звесься, надзенься*, калі форма 2-ой асобы адзіночнага ліку без гэтых суфіксаў пішацца з мяккім знакам: *сядзь, кінь, будзь, узвесь, надзень*;

г) у складаных лічэбніках *пяцьдзясят, шэсцьдзясят, пяцьсот, шэсцьсот, дзевяцьсот*;

д) у прыслоўі *ледзьве*;

з) у постфіксе *-сьці* і яго варыянце *-сь*: *якісьці, кудысьці, калісьці, дзесь, штось, калісь*.

Мяккі знак не пішацца:

- пасля зацвярдзелых зычных (*ж, дж, ч, ш, р, ц*): *гараж, дождж, глядач, вёри, Сібір, цар, купец*;

- пасля губных зычных (б, п, м, в, ф): *глыб, п'едэстэл, накіп, сэм, сям'я, вэрф, В'етна́м;*

- перад мяккім [в']: *дзвэры, мядзвэдзь, абэдзве, свя́та, звэры, свёт, чацвэр, чацвэ́рты, цвэ́рды;*

- пасля зычных н, з, с, дз, ц перад мяккім зычным, калі пры змене формы слова або падборы аднакаранёвых слоў нельга паставіць гэтыя зычныя перад цвёрдымі: *пэ́сня – пэ́снямі – песняры́, пэ́нсця – пенсіяне́ры – пенсі́йны, схілі́ца – схі́лены – схі́л, скі́нуць – скі́нуты – скі́нь; ё́сць, Дзмі́трый і інш.*

- пры фанетычным падаўжэнні зычных: *га́ллэ, насэ́нне, ма́ззю, суддзя*, а таксама пры марфалагічным падваенні: *ззяць*;

- у прыметніках з суфіксам -ск-, утвораных ад назоўнікаў на -нь: *ко́нскі (ко́нь), хаты́нскі (Хаты́нь), любанскі (Люба́нь), плэ́нскі (Плэ́нь), ця́нь-шанскі (Ця́нь-Ша́нь), чань-чу́нскі (Ча́нь-Чу́нь).*

§ . Правапіс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа

Раздзяляльны мяккі знак і апостраф служаць для раздзялення зычнага і ётаванага галоснага. Іх ужыванне абумоўлена неабходнасцю паказаць, што літары *е, ё, і, ю, я* ў пазіцыі пасля зычнага абазначаюць два гукі – зычны гук [й] і адпаведны галосны.

Раздзяляльны мяккі знак пішацца:

- у словах іншамоўнага паходжання пасля мяккіх зычных *л, с, ц, дз* і не прыставачным *н* і з перад ётаванымі галоснымі *е, ё, і, ю, я*: *медальё́н, мілья́рд, калье́, дасье́, канфэранье́, манпансье́, парцье́, раце́, Фацья́н, мадзьяры́, Тэнардзье́, віньетка́, канья́н, канье́н, Аві́ні, разья́нскі, Лагуазье́.*

- ва ўласных іменах (прозвішчах, іменах па бацьку), географічных назвах, пасля зычных *л, с, ц, дз, н, з*, збегу зычных перад суфіксальным -еў(-ев-): *Васі́льеў, Афанасьеў, Аркадзе́віч, Кандрацьеві́ч, Арсеньеўка́, Васі́льеўскі востраў, Вікенцьеві́ч, Лаўрэ́нцьеў, Кліменцьеўка́.*

Пасля *г, к, х* і збегу зычных, акрамя *нц*, перад суфіксальным -еў(-ев-) пішацца *і(ы)*: *Геор́гіевіч, Яўці́хіеў, Іра́кліевіч, Яўла́мпіевіч, Ану́фрыевіч, Ану́фрыеўка́, Дзмі́трыевіч;*

- у словах: *Улья́на, Касья́н, Ілья́, Емелья́н, Юля́н* і вытворных ад іх.

З а ў в а г а. Імёны па бацьку, утвораныя ад імёнаў на ь, пішуцца без раздзяляльнага мяккага знака: *Аркадзь – Аркадзевіч, Васіль – Васілевіч, Генадзь – Генадзевіч*. Такія напісанні не з’яўляюцца афіцыйна зацверджанымі.

Апостраф пішацца:

- пасля прыставак, якія заканчваюцца на цвёрдую зычную (у тым ліку пасля прыстаўкі з) і зацвярдзелую зычную: *ад’язджаць, ад’ютант, аб’явіць, раз’юшаны, без’языкі, уз’яднанне, з’яднанне, з’едлівы, між’ярусны, ін’екцыя, кан’юктура*;

- у сярэдзіне слова пасля цвёрдых губных *б, п, м, в, ф*, заднеязычных *г, к, х*, зубных *д, т* і зацвярдзелых зычных перад *е, ё, і, ю, я*: *б’ючыся, вераб’і, б’ю, куп’ё, п’еса, п’е, сям’я, Дзям’ян, інтэрв’ю, В’етнам, Пракоф’еў, Лук’ян, Буш’е, Аж’е, Х’юстан, бар’ер, надвор’е*;

- у складаных словах пасля першай часткі *двух-, трох-, чатырох-, шмат-* перад літарамі *е, ё, ю, я*: *двух’ярусны, трох’ярусны, шмат’ядзерны, шмат’ёмісты*.

Апостраф не пішацца:

- пасля *ў* (у нескладовага) перад літарамі *е, ё, і, ю, я*: *абаўёцца, здароўе, саўю, салаўі, саслоўе, Заслаўе*;

- у складаных і складанаскарочаных словах на межы састаўных частак, у тым ліку калі іх часткі пішуцца праз злучок: *цэхячэйка, дзяржорвыдавецтва, трэд-юніёны*.

§ . Агульныя правілы правапісу слоў разам, праз злучок і асобна

Існуюць агульныя правілы напісання слоў разам, праз злучок і асобна, характэрныя для ўсіх часцін мовы, і прыватныя правілы, характэрныя для асобных часцін мовы.

Пішуцца *разам*:

- складанаскарочаныя словы і вытворныя ад іх: *прадмаг, журфак, Белдзяржспедуніверсітэт, прафсаюз, гарана, Белмедтэхніка, газпрам*;

- складаныя словы і вытворныя ад іх з пачатковымі іншамоўнымі часткамі: *авія-, агра-, астра-, аўдыя-, аўта-, аэра-, бія-, вела-, відэа-, гама-, геа-, грам-, кіна-, макра-, медыя-, мота-, неа-, нама-, радыё-, сацыя-, спарт-, стэрэа-, танц-, тэле-, фота-, электра-* і інш.: *авіябілет, аўдыявізуальна, біяабарона, відэафільм, геапалітычны, грамзапіс, макрадэфармацыя, медыятэкст, палеантрапалаг, радыёхваля, стэрэакіно, мотабол*;

- словы з пачатковай часткай *поў-(паў-)*: *поўнач, поўдзень, паўгорада, паўсвету, паўста, паўчвэрці, паўлімона, паўтары, паўтара, паўпаліто, паўаршына*. Калі частка *поў-(паў-)* далучаецца да ўласнага назоўніка, яна пішацца праз злучок: *паў-Мінска, паў-Слуцка, паў-Свіцязі*;

- словы з прыстаўкамі і падобнымі да прыставак часткамі: *а-, анты-, арта-, архі-, гіпер-, дыс-, дэз-, звыш-, інтэр-, інфра-, квазі-, контр-, межа-, між-, мілі-, пан-, паст-, псеўда-, супер-, транс-, ультра-, экс-, экстра-*: *алагізм, антыгуманны, гіперустойлівасць, дэактывацыя, звышгукавы, інтраспектыўны, контрагент* (але: *контр-адмірал*), *панславізм, пастфактум, пастпазіцыя, сінгармонія, супермаркет, трансатлантычны, экстрэтарыяльны* (але: *экс-чэмпіён, экс-імператар*), *экстраардынарны*;

- складаныя словы (назоўнікі, прыметнікі, прыслоўі), першай часткай якіх з’яўляецца лічэбнік, напісаны літарамі: *сямігодка, пяцідзёнка, васьмітысячнік, двухзначнасць, двухмоўе, двухрадкоўе, двухкоссе, двукроп’е, трохнаварховы, паўтарагадовы, двухбаковы, двухногі, двухтысячагоддзе, адзінакроўны, дзесяціпрацэнтны, стакрат*, а таксама складаныя парадкавыя лічэбнікі з апошнім кампанентам *-тысячны, -мільённы, -мільярдны: дваццаціпяцітысячны, васьмідзсяцімільённы, шасцідзсяцітрохмільярдны*.

Пішуцца праз злучок:

- спалучэнні двух аднолькавых слоў, якія паўтараюцца з мэтай узмацнення іх лексічнага значэння: *белы-белы, доўга-доўга, ходзіш-ходзіш, хто-хто, што-што, чуць-чуць, ледзь-ледзь, го-го, трэсь-трэсь*, (але *работа работай, пень пнём, абед абедам, дуб дубам*);

- спалучэнні слоў, вытворных ад адной і той жа асновы, але з рознымі марфемамі (прыстаўкамі, суфіксамі, канчаткамі): *мама-мамуся, калі-ніколі, хто-ніхто, раз-пораз, як-ніяк, крыж-накрыж, рада-радзюсецька, даўным-даўно, век-вяком, адзін-адным* (але: *адзін на адзін, з вока на вока*);

- спалучэнні слоў, блізкіх або супрацьлеглых па лексічным значэнні: *хлеб-соль, гусі-лебедзі, жылі-былі, паіць-карміць, бокам-скокам, шыта-крыта, сяк-так, сёе-тое, больш-менш, сёння-заўтра, пусці-навалюся, гуляй-вецер*;

- складаныя словы (назоўнікі, прыметнікі, прыслоўі), першай або апошняй часткай якіх з’яўляецца лічэбнік, напісаны лічбамі: *930-годдзе, 10-літровы, 40-гадовы, мода-2010, алімпіяда-2009*; а таксама парадкавыя лічэбнікі з апошнім кампанентам *-тысячны, -мільённы, -мільярдны: 25-тысячны, 80-мільённы, 673-мільярдны*;

- спецыяльныя тэрміны і назвы, у тым ліку і абрэвіятуры, у склад якіх уваходзіць асобная літара алфавіта або лічэбнік, што стаіць на другім месцы і напісаны лічбамі: *а-часціцы (альфа-часціцы), ЗІЛ-110*, але калі на другім месцы стаіць літара, то паміж лічэбнікам і літарай злучок не ставіцца: *1 «А» клас, 4000 М* (марка аўтапагрузчыка);

- літарныя скарачэнні складаных слоў: *с.-г. – сельскагаспадарчы, с.-д. – сацыял-дэмакратычны, ст.-сл. – стараславянскі, і.-е. – індаеўрапейскі*.

Злучок (“вісячы дэфіс”) ставіцца пасля першай часткі складанага слова, калі другая частка апускаецца ў сувязі з наяўнасцю такой часткі ў наступным аднародным з ім

складаным слоўе: *газа-* і *вадалічыльнік*, *сацыяльна-* і *культуразначны*, *фосфар-* і *серазмяшчальны*, *тэле-* і *радыёвяшчанне*, *адна-*, *двух-* і *трохвалентны*, *5-*, *10-* і *12-павярховы*.

З а ў в а г а. Напісанне разам і праз злучок складаных слоў іншамоўнага паходжання вызначаецца па слоўніку, параўн: *Анты-Дзюрынг*.

§ . Правапіс вялікай літары

Вялікая літара ўжываецца:

1) для вылучэння сказаў, вершаваных радкоў; 2) для размежавання агульных і ўласных назваў; 3) для стылістычнага выдзялення слоў з пэўнай сімволікай.

Усе ўласныя назвы паводле структуры падзяляюцца на аднаслоўныя (простыя): *Беларусь*, *Мінск* і шмат слоўныя (састаўныя): *Сусветны Савет Міру*, *Міжнародны з'езд славістаў*.

З вялікай літары пішуцца простыя ўласныя назвы.

- імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі людзей, клічкі жывёл, а таксама ўласныя імёны, якія ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы, але не перайшлі ў разрад агульных назоўнікаў: *Сцяпан*, *Мікола*, *Глебка*, *Скарына*, *Цётка*, *Скуголіха*, *Пятрэньчыха*, *Гагарыны*, *Гастэлы*, *Шарык*, *Жучка* (але: *зёлкіны*, *плюшкіны*);

- назвы літаратурных, музычных і іншых твораў мастацтва, газет, часопісаў, вытворчых прадпрыемстваў і калгасаў, марак аўтамабіляў, якія вырабляюцца ў СНД, выдзеленых двукоссем: “*Абеліск*” (назва аповесці Васіля Быкава), “*Чаравічкі*” (назва оперы П.І.Чайкоўскага), “*Перамога*” (назва газеты), “*Сузор’е*” (назва часопіса), “*Камунарка*” (назва фабрыкі), “*Фіат*” (назва італьянскага аўтамабільнага канцэрна), “*Крыніца*” (назва калгаса), “*Масквіч*”, “*Волга*” (але: “*мерседэс*”, “*опель*”);

- назвы традыцыйных святаў, пастоў, культавых кніг, гістарычных эпох: *Каляды*, *Дзяды*, *Купалле*, *Біблія*, *Евангелле*, *Каран*, *Рэнесанс*, *Рэфармацыя*, але: *сярэднявечча*;

- прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад уласных імён з дапамогай суфіксаў *-ев-* (*-ёв-*), *-ёў-*, *-оў-* (*-аў-*, *-ав-*), *-ін-* (*-ын-*): *Дубоўкавы* (вершы), *Віцеў* (веласіпед), *Галін* (бацька), *Дашыны* (сшыткі);

- назвы, утвораныя шляхам складання ўсечаных асноў, калі першае слова ў поўным словазлучэнні пішацца з вялікай літары: *Мінгарсавет*, *Дзяржплан*;

- абрэвіятуры. Утвораныя ад уласнага або агульнага імя, якія чытаюцца па назвах літар: *БДУ*, *ВНУ*, *МТЗ*, а таксама абрэвіятуры, утвораныя ад уласнага імя, якія чытаюцца па гуках: *МАЗ*;

- займеннікі *Вы* і *Ваши* як форма ветлівасці пры звароце да адной асобы.

З вялікай літары пішучца простыя назвы і ўсе словы ў састаўных назвах, калі яны абазначаюць:

- найменні найвышэйшых божастваў (бостваў) у рэлігійных культах, а таксама ўсе словы ў спалучэннях, якія змяшчаюць гэтыя назвы: *Бог*, але: *старажытны славянскі бог Пярун, бог сонца Дажжбог, Алах, Яхве; Гасподзь, Усявышні, Уладыка Нябесны, Усемагутны Бог, Бог Айцец, Бог Сын, Святая Тройца, Бог Дух Святы; Божая Маці, Прасвятая Тройца, Прачыстая Уладычыца Нябесная, Прасвятая Дзева Марыя, Царыца Нябесная;*

прыметнікі, утвораныя ад слова *Бог*: *Божы (Боскі) суд, Божы храм, Божая міласць;* асабовыя імёны (і ўсе словы ў састаўных асабовых назвах), заснавальнікаў рэлігійных вучэнняў, а таксама біблейскіх асоб (апосталаў, прарокаў, святых і інш.): *Ісус Хрыстос, Буда, Іаан Хрысціцель, Святы Павел.*

- назвы дзеючых асоб у пэўных, канкрэтных казках, байках, якія звычайна з'яўляюцца агульнымі назвамі: *Баран, Заяц, Снягурачка, Дзед Мароз, Баба Яга;*

- геаграфічныя і тэрытарыяльна-адміністрацыйныя адзінкі (у тым ліку дзяржавы, часткі дзяржаў, аб'яднанні, саюзы дзяржаў), а таксама неафіцыйныя тэрыторыі і мясціны: *Азія, Крым, Байкал, Верхнія Альпы, Англія, Злучаныя Штаты Амерыкі, Рэспубліка Беларусь, Заходняя Беларусь, Садружнасць Незалежных Дзяржаў;*

- астранамічныя назвы: *Венера, Сатурн, Вялікая Мядзведзіца, (сузор'е) Вялікага Пса;*

- часткі свету, якія ўваходзяць к тэрытарыяльна-адміністрацыйныя адзінкі: *Заход, крайняя Поўнач, Далёкі Усход.*

З вялікай літары пішучца ўсе словы ў састаўных назвах, калі яны абазначаюць:

- імя, імя па бацьку і прозвішча чалавека, псеўданімы, мянушкі людзей: *Яўхім Фёдаравіч Карскі, Якуб Колас, Крывая Карчмарыха;*

кожнае імя ў састаўных імёнах і прозвішчах, калі яны пішучца асобна або праз злучок: *Ханс Хрысціян Андэрсен, Жак Іў Кусто, Марыя-Луіза, Вікенцій Дунін-Марцінкевіч;*

прозвішчы, а таксама імёны ў множным ліку, калі яны выступаюць як назвы роду, групы асоб або ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы: *браты Гарэцкія, род Радзівілаў, Гагарыны, Заслонавы;*

- імя, у склад якога ўваходзіць лічэбнік: *Пётр Першы, Аляксандр Другі, Генрых Чацвёрты;*

- найвышэйшыя ўрадавыя ўстановы і арганізацыі, вышэйшыя органы заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады: *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь, Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная Дума Федэральнага*

Сходу Расійскай Федэрацыі, Нацыянальны Кангрэс (у Злучаных Штатах Амерыкі), Узброеныя Сілы Рэспублікі Беларусь, Войска Польскае;

- найвышэйшыя пасады і ганаровыя званні: *Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Старшыня Савета Міністраў, Герой Сацыялістычнай Працы;*

- асабліва важныя міжнародныя арганізацыі: *Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Таварыства Чырвонага Крыжа і Чырвонага Паўмесяца, Сусветны Савет Міру;*

- важнейшыя дзяржаўныя і міжнародныя дакументы, пагадненні і акты: *Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, Статут Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Статут Вялікага Княства Літоўскага;*

- поўныя назвы ордэнаў, не выдзеленыя двукоссем (акрамя слоў *ордэн* і *ступень*): *ордэн Славы I ступені (але: ордэн Дружбы народаў, ордэн Айчыннай вайны);*

- важнейшыя падзеі і святы: *Дзень Перамогі, Дзень Канстытуцыі, Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь, Народжэнне Хрыстова, Ушэсце Гасподняе, Уваскрэсенне Хрыстова;*

- дзяржаўныя, нацыянальныя, ваенныя і культурныя рэліквіі: *Сцяг Перамогі, Курган Славы, Востраў Слёз, Помнік Перамогі, Крыж Ефрасінні Полацкай.*

З вялікай літары пішацца першае слова ў састаўных назвах:

- сінанімічных назвам са словамі імя, памяць: *Коласаўскія чытанні (чытанні памяці Якуба Коласа), Скарынаўская прэмія (прэмія імя Скарыны).* Параўн.: *коласаўскія творы, скарынаўскі шрыфт;*

- прэмій увогуле: *Дзяржаўная прэмія (Рэспублікі Беларусь), Нобелеўская прэмія міру;*

- святаў: *Першага мая, Дзень друку, Сусветны дзень моладзі, Новы год, Дзень беларускай навукі, Дзень ведаў, Таццянін дзень;*

- гістарычных падзей: *Версальскі мір, Парыжская камуна, Люблінская унія, Крыжовы паход, Лядовае пабоішча, Першая сусветная вайна, Другая сусветная вайна;* але: *імперыялістычная вайна, кайназойская эра, залаты век, дзень адчыненых дзвярэй;*

- дакументаў: *Закон аб мовах, Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, літоўская метрыка;* але: *распараджэнне Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, пастанова Савета Міністраў РБ;*

- кангрэсаў, з'ездаў, канферэнцый: *Сакавіцкая канферэнцыя, Рэспубліканская алімпіяда па беларускай мове;*

- устаноў, аб'яднанняў, арганізацый, таварыстваў: *Міністэрства аховы здароўя, Беларускі дзіцячы фонд, Фрунзенскі раённы аддзел народнай адукацыі, Дом літаратараў;*

- газет, часопісаў, літаратурных, музычных і іншых твораў мастацтва, выдзеленых двукоссем: “*Роднае слова*” (назва часопіса), “*Меч князя Вячкі*” (назва рамана Леаніда Дайнекі);

Першае слова пішацца з вялікай літары і ў іншых састаўных назвах.

З а ў в а г а. З вялікай літары можа пісацца любое слова, калі яму надаецца асаблівае лексіка-стылістычнае значэнне: *Чалавек, Радзіма, Свабода, Мір, Прырода, Паззія, Памяць* і інш.

§ . Правілы пераносу слоў з аднаго радка на другі

З аднаго радка на другі слова пераносіцца па складах: *ра-дзі-ма, га-ла-ва, да-ро-га, за-яц, ні-чо-га*. Калі ў сярэдзіне слова паміж галоснымі ёсць спалучэнне зычных, то пераносіцца ўсё гэтае спалучэнне або любая яго частка: *па-дра-заць і пад-ра-заць, па-дсоч-ка і пад-соч-ка, га-ра-дскі і га-рад-скі, мно-ства і мност-ва*.

Пры пераносе нельга:

- пакідаць у канцы радка або пераносіць на другі радок: а) адну літару: *ка-лян-дар, крот, лі-нія, схі-ліў*;

- раздзяляць *дж, дз*, якія абазначаюць адзін гук: *па-дзя-ка, ага-ра-дзіць, даж-дзжы*, але: *пад-зем-ны, ад-зна-чыць, пад-жаць*;

- аддзяляць літары *й, ў, в* і знак апострафа ад папярэдніх літар: *зай-граў, май-го, коў-дра, гань-біць, пад’езд*;

- разбіваць аднаскладовыя часткі складанаскарочаных слоў: *дзярж-за-каз, са-юз-друк*;

- разбіваць абрэвіятуры, якія складаюцца з пачатковых літар або са спалучэння літар і лічбаў: *ТБМ, АН-24*;

- пакідаць у канцы радка ініцыялы або іншыя ўмоўныя скарачэнні, якія адносяцца да прозвішчаў: *М.І.Га-рэц-кі, Н.Гі-ле-віч, акад. Бі-ры-ла, праф. Суп-рун*;

- адрываць скарачаныя назвы ад тх лічбаў, да якіх яны адносяцца: *1999г., XXI ст., 3 км*;

- адрываць ад лічбаў нарашчэнні склонавых канчаткаў: *22-га кастрычніка, 8-га лістапада, 4-му*;

- раздзяляць умоўныя графічныя скарачэнні: *і г. д., і інш., г. зн., т. зв.*

З а ў в а г а. Пры збегу зычных у корані словападзел на склады для пераносу з аднаго радка на другі свабодны: *сяс-тра, ся-стра, са-сна, сас-на, Дня-про, Дняп-ро*.

Не пераносяцца на наступны радок злучок (дэфіс), які супадае са знакам пераносу (знак пераносу ў гэтым выпадку не ставіцца), не пераносяцца на наступны радок знакі прыпынку.

§ . Правапіс абрэвіятур і графічнага скарачэння слоў

У складанаскарачаных абрэвіятурах скарачэння часткі пішуцца так, як у адпаведных поўных словах: *галоўрач (галоўны), генплан (генеральны), Еўрасаюз (еўрапейскі), запарк (заалагічны), Белдзяржуніверсітэт (беларускі дзяржаўны), Белдтфонд (беларускі літаратурны), лінкар (лінейны карабель), філфак (філалагічны факультэт).*

Літарныя, гукавыя абрэвіятуры і абрэвіятуры змешанага тыпу пішуцца вялікімі літарамі без кропак, злучкоў і апострафаў: *БДПУ (Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт), ВНУ (вышэйшая навучальная ўстанова), УА (установа адукацыі), СНД (Садружнасць Незалежных Дзяржаў), НАН Беларусі (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі), СМІ (сродкі масавай інфармацыі), ААН (Арганізацыя Аб'яднаных Нацый).*

Калі да абрэвіятуры дабаўляецца лічба, то яна пішацца праз злучок: *МАЗ-200, МТЗ-82, ВАЗ-21.*

Калі абрэвіятура скланяецца, то канцак пішуцца разам і малымі літарамі: *у ЖЭСе, на МАЗе, каля ЦУМа, у ЛіМе.*

Агульнавядомыя абрэвіятуры, якія ўспрымаюцца як простыя словы, могуць пісацца малымі літарамі: *прышоў у жэс, прыбыў на маз.*

Малыя літары могуць уваходзіць у камбінаваныя абрэвіятуры: *ЛіМ (газета "Літаратура і мастацтва"), БелТА (Беларускае тэлеграфнае агенства), БелНДВІ (Беларускі навукова-даследчы ветэрынарны інстытут).*

У запазычаных абрэвіятурах скарачэння часткі пішуцца не так, як у поўных словах, паколькі поўны беларускі адпаведнік такіх абрэвіятур перадае значэнне запазычанняў, а не расшыфроўвае іх: *завуч (намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце), спецназ (атрад спецыяльнага прызначэння), ЮНЕСКА (Камісія Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры).* Напісанне запазычаных абрэвіятур вызначаецца па слоўніку.

Літарныя абрэвіятуры не трэба блытаць з графічнымі скарачэннямі, якія ўжываюцца на пісьме, але чытаюцца заўсёды поўнасьцю.

Пры графічным скарачэнні слоў трэба памятаць, што:

1) скарачэнні слоў не робяцца: а) на галосную літару (за выключэннем пачатковых); б) на *й, ў, ь*; в) на апошнюю літару ў слове;

2) пры спалучэнні дзвюх аднолькавых зычных скарачэнне робіцца пасля першай зычнай: *камен. вугаль (каменны вугаль), мяк. зычны (мяккі зычны)*;

3) пры спалучэнні розных зычных скарачэнне робіцца пасля апошняй зычнай: *вобл. (вобласць), класн. кіраўн. (класнае кіраўніцтва), гіст. (гістарычны)*;

4) стандартныя скарачаныя абазначэнні метрычных мер пішуцца без кропак: *га (гектар), км (кіламетр), кг (кілаграм), см (сантыметр), т (тона), л (літр)*;

5) скарачэнні фізічных адзінак вымярэння пішуцца з вялікай літары: *А (ампер), В (вольт)*;

6) графічныя скарачэнні назоўнікаў пішуцца без кропак праз злучок, калі пры скарачэнні пакідаюцца першая і апошняя літары: *р-н (раён), к-т (камітэт)*, або першыя дзве і апошняя літары: *ун-т (універсітэт), т-ва (таварыства), б-ка (бібліятэка), в-аў (востраў), п-аў (паўвостраў)*;

7) праз злучок і з кропкамі пішуцца графічныя скарачэнні складаных прыметнікаў: *ст.-сл. (стараславянскі), тр.-эсп. (транспартна-экспедыцыйны)*;

8) пры скарачэнні цэлага спалучэння слоў пакідаюцца пачатковыя літары, ставяцца кропкі і захоўваюцца тыя знакі, якія ўдасцівыя поўнаму напісанню: *к. ф. н. (кандыдат філалагічных навук), т.-д. м. (тэатральна-дэкаратыўнае мастацтва)*;

9) калі імя або імя па бацьку пачынаецца з дыгрыфа *Дз*, то ініцыялам выступае толькі літара *Д*: *Дзмітрый Дзмітрыевіч – Д. Д.*

Усе графічныя скарачэнні падзяляюцца на агульнапрынятыя і ўмоўныя. А г у л ь н а п р ы н я т ы я графічныя скарачэнні зразумелыя ўсім носьбітам мовы і не патрабуюць тлумачэння: *і г. д., параўн.* а ў м о ў н ы я скарачэнні сустракаюцца толькі ў спецыяльнай літаратуры, і імі карыстаюцца спецыялісты ў пэўнай галіне навукі, вытворчасці і г. д.: *іmun. (іmunны), атм. (атмасфера), узр. м. (узровень мора), ат. н. (атамны нумар)*. Такія скарачэнні становяцца зразумелымі толькі пры наяўнасці спіса скарачэнняў.

Агульнапрынятыя скарачэнні выкарыстоўваюцца:

- пры абазначэнні лічбамі: *1999 г., 20-я гг., XI ст., IX ст., IV тыс. да н. э., 32 ст., с. 5, 3-4 т.т.*;

- пры спасылках: *гл., параўн., напр., г.зн., т. зв.*;

- пасля пералічэння: *і г. д., і інш., і пад.*;

- у некаторых іншых выпадках: *г. (горад), в. (вёска), в. а. (выканаўца абавязкаў), праф. (прафесар), у асн. (у асноўным), бухг. (бухгалтар), воз. (возера), заг. (загадчык), зб. (зборнік), нам. (намеснік), руб. (рубель) і інш.*

